

Фокіна Т. В. Правовий поради́ник для учнів, батьків, педагогів / Теоретичні та практичні засади діяльності класного керівника 6-го класу. Науково-методична збірка. / упорядник О. І. Чешенко. – Одеса, 2014. – 552 с. – С. 108-122.

Тетяна Вікторівна ФОКІНА,

заступник директора з виховної роботи Котовського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня I-III ступенів школа – ліцей» Одеської області, вчитель російської мови та світової літератури, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, вчитель-методист, член правління обласного клубу «Творчість» творчо працюючих заступників директорів з виховної роботи при Одеському обласному інституті удосконалення вчителів, керівник обласного майстер-класу (2005)

**Правовий поради́ник
для учнів, батьків, педагогів**

Вступ. Однією із актуальних проблем, над вирішенням якої у співпраці із органами учнівського самоврядування, батьками та органами місцевого самоврядування працює педагогічний колектив нашої школи, є формування правової культури учнів і батьків. Без цього неможливо виховати вільну особистість, що усвідомлює свої права, обов'язки і відповідальність перед суспільством і державою, справжніх громадян України які у своєму житті керуються верховенством Законів. Ця робота ведеться систематично із залученням до неї працівників міського відділу у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах неповнолітніх, центру соціальних служб для молоді із використанням інтерактивних виховних технологій: ток-шоу, круглих столів, дискусій, ділових і рольових ігор.

Результатом цієї співпраці стала розробка матеріалів для запропонованого вашій увазі правового поради́ника, матеріалами якого можуть користуватися класні керівники, учні і їх батьки.

Більш як двадцятирічна робота на посаді заступника директора школи з виховної роботи привела мене до висновку, що правова освіта є найефективнішим чинником попередження правопорушень та злочинності серед підлітків.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Встановлення певного мінімального віку кримінальної відповідальності пов'язане з фізіологічним процесом поступового

формування здатностей особи по досягненні певного віку усвідомлювати свої дії і керувати ними та розуміти небезпечність вчинюваних дій.

Згідно з **ст. 22 Кримінального кодексу України** (надалі ККУ), відповідальність за деякі злочини **настає з 14 років**. Тому перелік злочинів, за які можлива кримінальна відповідальність, обумовлена головним чином не їх тяжкістю (як це помилково вважають), а саме можливістю усвідомлювати суспільно небезпечний характер відповідних дій навіть у **14-річному віці**.

Вчинення злочину неповнолітніми розглядається як пом'якшуюча обставина. Основними видами покарань неповнолітніх є:

- штраф;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- арешт;
- позбавлення волі на певний строк.

У всіх випадках покарання у виді позбавлення волі неповнолітньому не може бути призначено **більш ніж 15 років**, у тому числі і призначення покарання за сукупністю злочинів чи сукупністю вироків.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ неповнолітніх настає з 16 років

Враховуючи, що кримінальна відповідальність неповнолітніх за своєю формою та змістом досить специфічна, **ст. 104 ККУ** передбачає умови та порядок звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання з випробуванням. Ця стаття може бути застосована до неповнолітнього лише у разі його засудження до позбавлення волі.

Якщо неповнолітній не вчинить нового злочину, то після закінчення іспитового строку, засудження скасовується і він визнається не судимим. У разі вчинення нового злочину під час іспитового строку, суд призначає засудженому покарання за новий злочин і повністю або частково приєднує покарання, призначене за попередній злочин.

Формою реалізації кримінальної відповідальності, яка не пов'язана із застосуванням кримінального покарання, є застосування примусових заходів виховного характеру.

Ст. 105 ККУ містить вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру, що можуть застосовуватись до неповнолітніх:

1. застереження;
2. обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
3. передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання. Неповнолітній може бути переданий під нагляд педагогічному колективу навчального закладу тільки за місцем навчання, трудовому колективу – за місцем роботи за умови, що цей колектив спроможний здійснювати належний контроль за поведінкою неповнолітнього та позитивно впливати на його виховання;
4. покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
5. направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує 3-х років. Умови перебування неповнолітніх у цих установах та порядок їх залишення визначається законом.

Як правило, примусові заходи виховного характеру застосовуються до осіб, які вперше вчинили злочин, що не являє великої суспільної небезпеки. Направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків означає поміщення його у спеціальну школу або професійно-технічне училище. Це найбільш суворий примусовий захід виховного характеру. При вирішенні цього питання суд враховує, зокрема, що неповнолітній важко піддається вихованню, вийшов з-під батьківського впливу чи впливу педагогічного або трудового колективу, підпав під негативний вплив інших осіб тощо.

До **спеціальної школи направляються** неповнолітні правопорушники віком **від 11 до 14 років**, а до спеціальних училищ – **від 14 і до досягнення правопорушником 18-річного віку**. Не підлягають направленню і прийому до спеціального училища неповнолітні, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі.

До неповнолітнього може бути застосовано декілька примусових заходів виховного характеру.

ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ ПІДЛІТКІВ у контактах із органами правопорядку

Поради щодо уникнення неприємностей з боку ЗАКОНУ:

- ✓ Не ходи по вулицях один в пізній час без дорослих, не шукай собі пригод у небезпечних місцях (на будівельних майданчиках, пустирях, у лісосмугах).
- ✓ Ніколи не відчиняй двері квартири стороннім людям.
- ✓ Не спілкуйся з підозрілими особами, відмовляйся від їх доручень щось кудись віднести або передати на словах.
- ✓ Не наближайся до п'яних та до людей, які поводять себе неадекватно, бо вони можуть бути здатними до непередбачених дій.
- ✓ Не вживай речовин сумнівного або токсичного (клей, ацетон тощо) походження. Пам'ятай, що правопорушення, скоєне в стадії алкогольного чи наркотичного сп'яніння обтяжує вину.
- ✓ Не носи з собою предмети (ніж, кийок тощо), наявність яких може викликати підозру.
- ✓ Не будь надто самовпевненим у своїй силі, у сумнівній ситуації краще звернися за допомогою до дорослих.

ЯК ТРЕБА СЕБЕ ПОВОДИТИ, якщо тебе затримали працівники міліції:

- Не тікай та не чини опір працівникам міліції.
- У якій би ролі ти не потрапив до міліції (свідка, потерпілого, правопорушника), твої права повинні відстоювати твої законні представники, насамперед батьки чи особи, що їх замінюють.
- Будь чемним з працівниками міліції, не намагайся їх залякувати своїми “впливовими” знайомствами.
- Знай свої права. Вимагай від працівників міліції пояснення причин твого затримання та обов'язкове роз'яснення твоїх прав.
- Не брешти, якщо не хочеш говорити правду. Краще мовчи – ти маєш на це право.

→ Обов'язково повідомляй працівникам міліції своє прізвище, ім'я, по батькові, дату народження та домашню адресу. Якщо ти приховуєш ці відомості і твої батьки через це не будуть знайдені, тебе можуть помістити до дитячого приймальника-розподільника на 30 діб, а це на користь тобі не піде.

ТРИВАЛІШЕ ЗАТРИМАННЯ (АРЕШТ) МОЖЛИВЕ

Триваліше затримання (арешт) можливе тільки з санкції (дозволу) прокурора. Наприклад, коли неповнолітнього затримано на місці злочину.

Якщо сталося так, що тебе затримали працівники міліції, ЗАПАМ'ЯТАЙ:

- ⇒ Працівники міліції мають право затримати підозрілого неповнолітнього тільки на 3 години для з'ясування його особи.
- ⇒ При складанні протоколу про затримання краще бути ввічливим, давати правдиву інформацію про себе (прізвище, ім'я, свій вік та адресу). Це дозволить швидше знайти твоїх батьків, які є твоїми законними представниками.
- ⇒ Дуже важливо, щоб протокол затримання був оформлений правильно. Тому, перед тим, як підписати протокол, уважно прочитай його, бажано запам'ятати його зміст, а також дату та час твого затримання.
- ⇒ Про свої потреби та права бажано вести розмову з співробітником кримінальної міліції у справах неповнолітніх.
- ⇒ Тобі зобов'язані, у разі необхідності, надати медичну допомогу, ти маєш право зателефонувати батькам.
- ⇒ Тебе не мають права тримати в камері попереднього слідства разом з дорослими.
- ⇒ Міліція не має права допитувати тебе без присутності твоїх батьків, адвоката, педагога, які є твоїми законними представниками. Затримувати тебе мають право не більше ніж на 8 годин після з'ясування твоєї особи.
- ⇒ У разі скоєння тобою правопорушення, через 72 години тобі має бути пред'явлено звинувачення.
- ⇒ Але не забувай, що за постановою прокурора тебе можуть помістити і до слідчого ізолятору.

- ⇒ У слідчому ізоляторі неповнолітні мають мешкати окремо від дорослих.
- ⇒ Якщо тобі довелося побувати в міліції в будь-якій ролі (свідка, потерпілого, або правопорушника), головне для тебе – зробити правильні висновки. Такі випадки не додадуть тобі ні авторитету, ні слави.
- ⇒ Більш детальну інформацію про свої права ти можеш отримати в службі у справах неповнолітніх та центрі соціальних служб для молоді за місцем проживання.

ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ БАТЬКІВ ПО ВИХОВАННЮ ДІТЕЙ

Визначення прав і обов'язків батьків та дітей викладені в Сімейному кодексі України (СК України).

Цей Кодекс встановлює порядок і умови одруження, регулює особисті та майнові відносини, які виникають в сім'ї між подружжям, між батьками та дітьми.

Право на виховання дітей є передумовою здійснення обов'язків по вихованню. Право та обов'язок батьків неможливо відокремити від їх особи. Відмовитись від прав і обов'язків по піклуванні про здоров'я, фізичний, духовний, моральний розвиток, навчання і підготовку до праці дітей вони не можуть, а можуть тільки втратити їх за рішенням суду. Така втрата тягне за собою надзвичайні наслідки – повне скасування прав та обов'язків стосовно дітей, за винятком одного – матеріального утримання.

Підстави, при наявності яких може постати питання про позбавлення батьківських прав, передбачені ст. 70 Сімейним кодексом України. Таке питання може постати, коли буде встановлено, що:

- ⇒ *батьки ухиляються* від виконання своїх обов'язків по навчанню і вихованню дітей;
- ⇒ *батьки відмовляються* без поважних причин забрати дитину з пологового будинку;
- ⇒ *батьки відмовляються* без поважних причин забрати дитину з лікувально-профілактичних чи навчально-виховних закладів;
- ⇒ *батьки зловживають* батьківськими правами, жорстоко поводяться з дітьми;

- ⇒ *батьки шкідливо впливають на дітей своєю аморальною, антигромадською поведінкою;*
- ⇒ *батьки є хронічними алкоголіками чи наркоманами.*

Кожна з вказаних підстав є самостійною умовою для вирішення питань про позбавлення батьківських прав, яке проводиться тільки у судовому порядку.

Цей перелік підстав свідчить про те, що батьки можуть позбавлятися батьківських прав за порушення вимог **ст. 61 СК України**, де передбачено, що батьки мають право і зобов'язані виховувати своїх дітей, піклуватися про їх здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток, навчання, готувати їх до праці.

Ст. 59 СК України проголошує, що батько та мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей і у випадках, коли шлюб між ними розірвано. Тому, коли йде мова про позбавлення батьківських прав, слід розуміти, що позбавлення може стосуватись як батька так і матері або обох батьків.

Для захисту інтересів дитини суд може прийняти рішення про відібрання дитини без позбавлення батьківських прав і передачу на опікування органу опіки і піклування. Воно може мати місце тоді, коли подальше перебування дитини у осіб, у яких вона знаходиться, загрожує її здоров'ю, вихованню і небезпечно для неї (дитина залишається без їжі, одягу, необхідного постійного догляду, **ст. 76 СК України**).

Позбавлення батьківських прав щодо неповнолітніх дітей є надзвичайним засобом впливу на батьків. Але навіть рішення суду з цього питання не є остаточним вироком. Наше гуманне законодавство передбачило поновлення в батьківських правах (**ст. 75 СК України**), яке допускається, якщо цього вимагають інтереси дітей і якщо діти не усиновлені. **Поновлення в батьківських правах** проводиться тільки в судовому порядку, якщо буде встановлено на скільки змінились обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАТЬКІВ

Адміністративна відповідальність батьків встановлена, виходячи із вимог **Кодексу про адміністративні правопорушення** (КпАП), за ухилення від виконання своїх обов'язків:

- **ст. 184, част. 1** (за систематичне ухилення від виконання обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя,

навчання та виховання неповнолітніх дітей (при наявності підтверджуючих документів);

- **ст. 184, част. 2** (передбачена відповідальність за ті ж дії, які вчинені повторно протягом року після накладання адміністративного стягнення по першій частині цієї статті (при наявності підтверджуючих документів);
- **ст. 184, част. 3** (за вчинення неповнолітнім у віці від 14 до 16 років правопорушення, яке передбачає відповідальність згідно з Кодексом про адміністративні правопорушення);
- **ст. 184, част. 4** (до неповнолітніх, які відповідно **ст. 22 Кримінального кодексу України (ККУ)** не є суб'єктами злочину і не можуть нести кримінальної відповідальності, застосовують примусові заходи виховного характеру, які передбачені **ст. 105 ККУ**, а батьки несуть адміністративну відповідальність).

Зловживання батьківськими правами може бути в різних формах і з різними наслідками для батьків.

Так постійне нанесення дитині тілесних ушкоджень є підставою не тільки для позбавлення батьків (чи одного з них) прав, але й притягнення до кримінальної відповідальності за злочин проти здоров'я дитини. Законом передбачено, що якщо суд при позбавленні батьківських прав виявить у діях батьків ознаки злочину, то відповідно до **ст. 70 СК України** він може сам порушити кримінальну справу або повідомити про це прокурора, який повинен вирішити це питання по суті.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАТЬКІВ

✓ В **ст. 52 Конституції України** сказано, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідується за законом.

✓ В **ККУ** передбачено покарання (**ст. 304**): обмеження або позбавлення волі на строк до 5 років за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми.

✓ В **ст. 303 ККУ**: (проституція або примушування та втягнення до занять проституцією). В **част. 3** сказано: дії, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою караються позбавленням волі на строк від 3 до 5 років.

✓ В ст. 307 (309) ККУ про “Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів” сказано, що такі дії із залученням неповнолітнього караються позбавленням волі на строк від 5 до 10 (12) років.

✓ Ст. 324 ККУ охороняє здоров’я неповнолітніх. Схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними карається обмеженням або позбавленням волі на строк до 3 років.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ’І

Насильство в сім’ї – будь-які умисні дії *фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування* одного члена сім’ї по відношенню до іншого її члена, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім’ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров’ю.

1. ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ’І

Фізичне насильство в сім’ї – умисне нанесення одним членом сім’ї іншому побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров’я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Фізичні ознаки насильства:

- зовнішні пошкодження (відбитки пальців, паска, сліди цигарок тощо);
- пошкодження внутрішніх органів і кісток які не є наслідком нещасних випадків.

Психічні ознаки насильства:

- боязнь фізичного контакту з дорослими;
- намагання приховати причину травми;
- нічні кошмари і страхи;
- самотність, відсутність друзів;
- негативізм, агресивність, жорстоке ставлення до тварин;
- суїцидальні спроби.

2. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статево недоторканність іншого, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

Фізичні ознаки сексуального насильства:

- ушкодження статевих органів;
- захворювання, що передаються статевим шляхом;
- вагітність.

Психічні ознаки сексуального насильства:

- нічні кошмари і страхи;
- депресія, низька самооцінка;
- невідповідні до віку сексуальні і ігри і знання про сексуальну поведінку;
- намагання повністю закрити своє тіло;
- ексгібіціонізм;
- проституція.

3. ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї

Психічне насильство в сім'ї – насильство пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Ознаки психічного насильства:

- затримка фізичного і розумового розвитку дитини;
- енурез, нервовий тік;
- постійно сумний вигляд;
- різноманітні соматичні захворювання;
- неспокій, тривожність;
- порушення сну;
- довготривалий пригнічений стан;
- агресивність;
- схильність до усамітнення;
- невміння спілкуватися.

4. ЕКОНОМІЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Ознаки економічного насильства:

- відсутність адекватних віку і потребам дитини їжі, одягу, житла, медичної допомоги, освіти;
- викрадання їжі;
- санітарно-гігієнічна недбалість;
- хворобливість;
- агресивність.

ОРГАНИ ТА УСТАНОВИ, на які покладається здійснення заходів з ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

1. Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї.
2. Служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах неповнолітніх.
3. Органи опіки і піклування.
4. Спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї:
  - кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;
  - центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

ПІДСТАВИ ДЛЯ ВЖИТТЯ ЗАХОДІВ з попередження насильства в сім'ї:

- заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства;
- висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї бажання на вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї у раз, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;

- отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї.

Додаток 1.

ГЛОСАРІЙ

⇒ **Жертва насильства в сім'ї** – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї.

⇒ **Попередження насильства в сім'ї** – система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї.

⇒ **Захисний припис** – спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах неповнолітніх щодо жертви насильства в сім'ї, яким особі, яка вчинила це насильство, забороняється вчиняти певні дії стосовно жертви насильства в сім'ї.

⇒ **Віктимна поведінка** – поведінка потенційної жертви насильства в сім'ї, що провокує це насильство.

Додаток 2.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ ЗАХИСТУ ДИТИНСТВА

I. Міжнародні документи

1. Декларація прав дитини (проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959р.).
2. Мінімальні стандартні правила (Пекінські правила) ООН, що стосуються впровадження правосуддя стосовно неповнолітніх (96-е пленарне засідання ГА ООН від 29 листопада 1985р.).
3. Конвенція про права дитини (Резолюція ГА ООН від 20 листопада 1989р.44/25).
4. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (Всесвітня зустріч в інтересах дітей - ООН, м. Нью-Йорк, 30 вересня 1990р.).

II. Державні документи

1. Конституція України (28 червня 1996р.) (витяг).

- Ст. 3. Людина—найвища соціальна цінність;
- Ст. 21. Всі люди—вільні, рівні в своїх правах;
- Ст. 22. Конституційні права і свободи людини гарантуються;
- Ст. 23. Кожна людина має право на вільний, всебічний розвиток;
- Ст. 24. Всі громадяни рівні перед законом;
- Ст. 51. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття;
- Ст. 52. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

2. Сімейний кодекс України (10 січня 2002р. №2847—111) (витяг)

- Ст. 2-7; ст. 14; ст. 16-17; ст. 49-50; ст.55; ст. 84-89; ст. 109; ст. 121-197; ст. 198-207; ст. 207-274; ст. 281-289.

3. Закон України “Про попередження насильства в сім’ї” (від 15 листопада 2001р. №2789-111) (витяг) Ст. 4-15; ст. 17.

4. Закон України “Про охорону дитинства”. (від 26 квітня 2001р. №2402-111).

5. Цивільний кодекс України (від 16 січня 2003 р. №436-IV),

- Ст. 31. Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14-ти років;
- Ст. 32. Неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від 14-ти до 18-ти років;
- Ст. 33. Цивільна відповідальність неповнолітньої особи;
- Ст. 55-79. Права дітей на опіку та піклування;
- Ст. 281. Право на життя;
- Ст. 282-290. Сукупність прав щодо охорони здоров'я;
- Ст. 291. Право на сім'ю;
- Ст. 292. Право на опіку та піклування;
- Ст. 293. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;
- Ст. 294. Право на ім'я.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення (від 7 грудня 1984 р. №8073-X).

- Ст. 13. Відповідальність неповнолітніх;
- Ст. 24. Заходи впливу, що застосовуються для неповнолітніх;

Ст. 184. Невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей.

7. **Кодекс законів про працю** (від 10 грудня 1971 №322-VIII)
Ст. 24. п.5. Укладання трудового договору з неповнолітнім;
Ст. 187. Права неповнолітніх у трудових правовідносинах;
Ст. 189-200. Праця дітей та молоді.
8. **Кримінальний кодекс України** (від 5 квітня 2001 р. №2344-III).
Ст. 98-108. Застосування видів покарання для неповнолітніх;
Ст. 156. Розбещення неповнолітніх;
Ст. 166. Злісне не виконання обов'язків по догляду за дитиною, або за особою щодо якої встановлено опіку чи піклування;
Ст. 164. Ухиляння від сплати аліментів на утримання дітей.
9. **Кримінально-процесуальний кодекс** (28 грудня 1960р. зі змінами на 28.08.2001р.)
Ст. 432-449. Провадження у справах про злочини неповнолітніх.
10. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю (Закон України від 21 червня 2001р.)
11. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям інвалідам (Закон України від 16 листопада 2000р. №2109 та Закон України від 20 грудня 2001р. №2905-111).
12. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Закон України від 13 січня 2005 р. №2342-IV).
13. Про державні допомогу сім'ям з дітьми (Закон України від 21 листопада 1992 р. №2811-XI).
14. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року (Закон України від 5 березня 2009 р. №1065-VI).
12. Про затвердження положення про прийомну сім'ю (Постанови КМУ від 26 квітня 2002р. №565).
13. Про освіту (Закон України від 23.05.1991. №1060 зі змінами від 23.03.1996 №100).
14. Про загальну середню освіту (Закон України від 13.05.1999р.).
15. Про дошкільну освіту (Закон України від 11.07.2001р.).
16. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей (Закон України від 24.01.1995 р. №2220-XII).
17. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Закон України від 13.01.2005 р.).

18. Про основи соціального захисту бездомних громадян і без притульних дітей (Закон України від 2 червня 2005 р.).
19. Про додаткові заходи щодо вдосконалення роботи з дітьми, молоддю та сім'ями (Указ Президента України від 23.06.2002 року № 465).
20. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей (Указ Президента України № 1086/2005).
21. Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями (Указ Президента України від 01 червня 2005 р. №900/2005 р. та «Про додаткові заходи» від 18 грудня 2007 р. №1228/2007).
22. Про затвердження “Положення про дитячий будинок сімейного типу” (Постанова КМУ від 26 травня 2002р.№564).
23. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (Постанова КМУ від 05.04.1994р. №226).
24. Про заходи щодо поліпшення умов виховання, навчання та утримання дітей, які мають вади у фізичному та розумовому розвитку (Постанова КМУ від 29 квітня 1991р. №103).
25. Про розмір державної допомоги дітям інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД (Постанова КМУ від 23 травня 1995р. №356).
26. Про Положення щодо Порядку організації направлення дітей на оздоровлення за кордон. (Постанова КМУ від 02 березня 1998р. №263).
27. Про невідкладні питання діяльності дитячих навчально-виховних закладів (Постанова КМУ від 23 березня 1992р. №143)
28. Положення про індивідуальне навчання в системі загально-середньої освіти (Наказ Міністерства освіти і науки України від 01 липня 1993р. №230).
29. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю (Постанова КМУ від 26 квітня 2002 р. №565).
30. Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій (Постанова КМУ від 12 березня 2005 р. №179).
31. Про утворення Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини (Постанова КМУ від 25 березня 2006 р. №367).

32. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей (Постанова КМУ від 30 серпня 2007 р. №1068).
33. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» (Постанова КМУ від 06 лютого 2006р. №106).
34. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини (Постанова КМУ від 24.09.2008 р. №866).
35. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (Постанова КМУ від 15.08.2011 р. №872).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ФОКІНА Тетяна Вікторівна, заступник директора з виховної роботи Котовського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня I-III ступенів школа – ліцей» Одеської області, вчитель російської мови та світової літератури, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, вчитель-методист. Член правління обласного клубу «Творчість» творчо працюючих заступників директорів з виховної роботи при Одеському обласному інституті удосконалення вчителів, керівник обласного майстер-класу (2005). Автор моделі виховної системи Школи зростання особистості. Рішенням експертної комісії «Обласного Ярмарку педагогічних ідей і технологій» (2009, 2012) нагороджена **«Авторськими свідоцтвами»** (2). Досвід увійшов до Всеукраїнського банку педагогічних ідей та збірки «1000 + 1 ідея сучасної української школи». Конкурсне журі Міжнародного фестивалю «Педагогіка XXI століття» (2012) присвоїло автору **«Сертифікат»** за розробку програми «Вчитися жити в сучасному світі».